

УДК 94(477:47+57):82-94.09Мордовець Д.«18»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-2-11>

Тетяна КРИНИЦЬКА,
orcid.org/0000-0002-2589-0383
аспірантка кафедри історії мистецтв
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) tanya.krynytska@gmail.com

ТВОРЧІСТЬ Д. МОРДОВЦЯ В ХУДОЖНІЙ КРИТИЦІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

Данило Мордовець – український письменник, історик, публіцист. Свою популярність отримав завдяки історичним романам, повістям, публіцистичним розвідкам з української історії та культури. Протягом тривалого часу науковий та літературний доробок Д. Мордовця не отримав належної оцінки. Життєва позиція, громадська та науково-просвітницька діяльність зробили вагомий внесок у розвиток української літератури та історії.

Враховуючи сучасні тенденції та підходи до вивчення історії України цінними є дослідження з публіцистики Д. Мордовця, як джерела епістолярної спадщини України. Автор завжди позиціонував себе як всебічно розвинуту особистість. Саме тому він писав про те, що цікавило його як історика, як громадянина, про те, що сам вважав важливим у сучасній політиці. Матеріали його напрацювань дали можливість проаналізувати політику Російської імперії щодо українського народу.

У статті охарактеризовано основні погляди науковців другої пол. ХІХ ст. на творчість Д. Мордовця. За основу дослідження було взято статті провідних істориків та публіцистів 1850-1890-х рр. М. Бажина, С. Шапкова, В. Буреніна, О. Леопольдова, С. Окрейца, П. Щербальського, М. Суботіна, О. Гацинського, М. Соколова та інших. У своїх роботах автори розглядають ідейні постулати Д. Мордовця, подаючи власний аналіз. Деякі ідеї отримують схвальні відгуки, однак значна частина піддається жорсткій критиці з боку літераторів. На матеріалах, поданих у виданнях «Дело», «Тиждень», «Вітчизняні записки», «Літературні нариси», «Новий час» було з'ясовано взаємозв'язки Д. Мордовця з тогочасними науковими колами. У статті комплексно досліджено літературні, художні та історичні особливості творів Д. Мордовця. Проаналізовано науково-белетристичний характер напрацювань автора. Встановлено, що коло обраних автором тем часто викликало неприйняття серед колеґ-літераторів.

Наукова новизна полягає у тому, що запропонована тема не була предметом окремого дослідження. На підставі аналізу широкого кола документів, матеріалів, а також даних, наведених у публікаціях науковців, відтворено політичні та суспільні погляди Д. Мордовця.

Ключові слова: Д. Мордовець, художня критика, Вітчизняні записки, публіцистика.

Tetiana KRYNYTSKA,
orcid.org/0000-0002-2589-0383
PhD student at the Department of Art History
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) tanya.krynytska@gmail.com

D. MORDOVET'S OEUVRE IN ARTISTIC CRITICISM IN THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY

Danylo Mordovets is a Ukrainian writer, historian, and publicist. He became famous for his historical novels, novellas, and journalistic research on Ukrainian history and culture. For a long time, the scientific and literary achievements of D. Mordovet's have not been properly assessed. His life position and public and scientific and educational activities made a significant contribution to the development of Ukrainian literature and history.

Given the current trends and approaches to the study of the history of Ukraine, the study of D. Mordovets' journalism as a source of the epistolary heritage of Ukraine is valuable. The author always positioned himself as a fully developed personality. That is why he wrote about what interested him as a historian and citizen about what he considered important in modern politics. The materials of his works made it possible to analyze the policy of the Russian Empire towards the Ukrainian people.

The article describes the main views of scientists of the second half of the XIX century on the work of D. Mordovet's. The study was based on the articles of leading historians and publicists of the 1850s – 1890s M. Bazhyn, S. Shashkov, V. Burenin, O. Leopoldov, S. Okreits, P. Shchebalsky, M. Subotin, O. Hatsynsky, M. Sokolov and others. In their works, the authors consider the ideological postulates of D. Mordovet's, presenting their own analysis. Some ideas receive positive feedback, but a significant part is subjected to severe criticism by writers. On the basis of the materials presented in the publications «Delo», «Weeks», «Domestic Notes», «Literary Essays», and «New Time» the interconnections of

D. Mordove's with the scientific circles of that time were clarified. The article comprehensively investigates the literary, artistic and historical features of D. Mordovets' works. The scientific and fictional character of the author's works is analyzed. It is established that the range of topics chosen by the author often caused rejection among fellow writers.

The scientific novelty is that the proposed topic was not the subject of a separate study. Based on the analysis of a wide range of documents, materials, as well as data provided in the publications of scientists, the political and social views of D. Mordovet's are reproduced.

Key words: *D. Mordovets, art criticism, Patriotic notes, journalism.*

Постановка проблеми. Протягом тривалих років творчість Д. Мордовця детально не вивчалась. Данило Лукич, будучи автором багатьох романів, повістей, нарисів, публіцистичних статей, підіймав гострі соціальні теми: бідність українського народу, народні виступи, утиски з боку влади. Твори Д. Мордовця неодноразово піддавалися критиці з боку інтелектуалів.

Так, полемічні відгуки дозволяють побачити найгостріші питання, до яких звертався Данило Лукич. Однак, попри низку негативних відгуків своє місце мали і позитивні оцінки критиків. В основному, більшість відзначили тематику, яку зачіпав автор: політичну ситуацію, розкол церкви, соціальні рухи, процеси модернізації, вплив жінок на державний устрій, питання освіти та науки, мови, релігії. Також більшість позитивних оцінок творів Мордовця пов'язані зі стилістичними характеристиками: ліризмом, задушевністю, метафоричністю, описовістю. Таким чином, стає зрозумілим, що творчість Данила Мордовця як і будь-якого науковця піддавалася критиці. Однак, зважаючи на кількість статей та публікацій, які виходили з критичними матеріалами на Мордовця можна стверджувати, що він був далеко непересічною персоною. За його творчістю пильно слідкували, іноді наслідували його манеру письма, подачі теми. Більшість науковців сходяться на думці, що попри певний суб'єктивізм, пан Мордовець викривав дійсно важливі суспільно-політичні, економічні та соціальні питання. До того ж, усі публікації автора були побудовані не лише на власних здогадках, а на архівних матеріалах, що давало можливість заявляти автору про їх достовірність.

Аналіз досліджень. Джерельна база та історіографія проблеми є доволі широкими. Документи, що висвітлюють творчий шлях Д. Мордовця, зберігаються в провідних установах України: Інституті рукопису НБУ ім. В. Вернадського НАН України, Державному архіві Одеської області, Центральному державному історичному архіві України в м. Києві, Державному архіві Чернігівської області, Відділі рукописних фондів і текстології інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Чернігівському історичному музеї ім. В. Тарновського. Основними джерелами для статті виступили твори письменника, архівні нео-

публіковані матеріали, головним чином – його переписка з літераторами та наукові напрацювання (замітки, статті, нарис) прижиттєвих критиків Д. Мордовця. Дослідженням життєвого та творчого шляху Д. Мордовця займалась значна кількість вітчизняних та зарубіжних вчених.

Зокрема, вагомим джерелом стали праці В. Момота «Д. Мордовець – письменник-демократ» (Момот, 1984: 240) та «Данило Лукич Мордовець. Нарис життя та творчості» (Момот, 1978: 125). Автор аналізує становлення Д. Мордовця як особистості. Значну роль відіграють статті С. Шашкова, М. Шелгунова, О. Гатцука, О. Леопольдова, В. Буреніна, М. Суботіна, М. Соколова, які висвітлюють свою думку на творчу діяльність Д. Мордовця. Деякі піддають тотальній критиці погляди автора, інші науковці ж навпаки підтримують ідеї, висвітлювані Данилом Лукичем.

На особливу увагу заслуговують твори самого митця, які й стали причиною появи критики в художній літературі. Зокрема, статті Д. Мордовця «Друк у провінції», «Понизова вольниця» (Мордовець, 1871: Т.1) та романи «Ідеалісти та реалісти» (1876), «Великий розкол» (1878), «Цар і гетьман» (1880), «Похорон» (1886) та повістей «Сидіння розкольників у Соловках» (1880), «Мамаєве побоїще» (1881), «Сагайдачний» (1882), «Авантюристи» (1886). У своїх роботах автор хотів висвітлити минуле простого народу, їхні шляхи бідності, а також простежити взаємозв'язок політичного життя і мислення тогочасного суспільства. Так, у романах автор уперше починає не лише описувати події, а й надавати їм власної оцінки та критики.

В кінці 1980-х років починає зростати популярність історичної белетристики, що сприяло появі зацікавленості до постаті Д. Мордовця. Проте робіт, які б відображали саме творчість і напрями діяльності Д. Мордовця, немає. Виняток становить книга О. Ю. Сорочана «Квазіісторичний роман в російській літературі XIX ст. Д. Л. Мордовцев» і кілька статей, у яких історичні праці Д. Мордовця розглянуті в контексті дослідження творів Л. Толстого, М. Лермонтова, М. Загоскіна (Сорочан, 2007: 222).

Мета статті. Розкрити особливості поглядів Д. Мордовця та проаналізувати причину появи критики на твори автора в другій половині XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Постать Данила Лукича Мордовця не є надто популярною в українській літературі та історії. Однак, тематика його робіт залишається популярною протягом багатьох років. За своє життя видав велику кількість романів, повістей, публіцистичних записок, однак він так і не став широко відомим серед сучасників. В основному, його творами цікавилися літературознавці та письменники. Однак, роботи Д. Мордовця знайшли своє відображення в численних концептуальних працях та стали предметом багатьох наукових дискусій. Протягом життя, творчість Д. Мордовця постійно піддавалася критиці з боку його колег, які вважали за необхідне вказати на помилки науковця.

Літературний дебют Д. Мордовця як автора «Малоросійського збірника» у 1859 р. викликав в цілому позитивну оцінку критиків: О. Гатцука в газеті «Московські відомості» (Гатцук, 1859: 59) та М. Стороженка в журналі «Вітчизняні записки» (Сторожено, 1859: 9). В опублікованому відгуку в журналі «Основа» в 1861 р. на публікацію Мордовця, присвячену становищу селян в Південно-Західній Русі XVI ст., було відзначено народницький характер дослідження, а також згадано і певне соціологічне новаторство дослідника – «переклад пам'яток XVI ст. на сучасну мову». Разом з цим, критик вважав, що в роботі Д. Мордовця на фоні розкриття картини насильства з боку влади недостатньо відображений аналіз внутрішнього життя народу. Цей відгук цінний тим, що акцентує увагу на науково-белетристичному характері опублікованого тексту Мордовця. У 1869 р. на статтю Мордовця «Російські державні діячі минулого століття і Пугачов» відгукнувся публіцист і етнограф О. Леопольдов, якого обурило «ліричне співчуття до самозванця Пугачова», яке, на думку критика, перетворювало статтю в «епічну поему». Головними звинуваченнями на адресу Мордовця стали нібито допущені ним нападки на «порядок і тишу престолу» (Устинов, 2014: 161).

Фактично, більшість статей Мордовця не сприймалися тогочасними критиками, оскільки вони не завжди розуміли спроби автора викрити політику уряду. З іншого боку, необхідно наголосити, що сам Данило Лукич не мав на меті проводити політичну пропаганду або піддавати сумніву правомірність діяльності уряду. Він вважав своїм прямим обов'язком висвітлювати правдиву ситуацію, яка складалась у регіонах Російської імперії, зокрема про становище українських селян, їхні прагнення та рівень життя.

У 1879 р. автор «Літературних нарисів» газети «Новий час» В. Буренін присвятив творчості

Д. Мордовця низку статей, у яких спробував визначити місце його історичних романів у тогочасній літературі, а також дати загальну оцінку творчості письменника. Вказуючи на велику популярність історичної літератури, у статті «Два слова про історичний роман на вітчизняному ґрунті» В. Буренін відніс Мордовця до «найбільш плідних» історичних письменників і, «найживішим, якщо не за внутрішнім художнім змістом, то за зовнішнім викладом» (Буренін, 1879: 2). Критик дав високу оцінку історичній ерудиції письменника, доведений, на його думку, деякими монографіями.

Проте, широке коло обраних Д. Мордовцем тем і їх гостре політичне звучання викликали часто різку реакцію неприйняття, що не дозволяло об'єктивно оцінювати як наукові, так і художні твори митця. Варто підтримати думку дослідника творчості Мордовця, В. Момота, який вважав, що прижиттєва критика в особі С. Окрейца, П. Щебальського, В. Буреніна, М. Суботіна, М. Соколова принижувала значення творчості Мордовця, вказуючи на «суб'єктивізм в оцінці його творів» (Момот, 1984: 226). Хоча, певною мірою справедлива й інша думка В. Момота про те, що творчість Мордовця «невіддільна від тієї боротьби ідей, яка велася в середині та другій половині XIX століття в Росії» (Момот, 1984: 183). Натомість, полемічні відгуки дозволяють побачити найбільш гострі питання, до яких звертався Мордовець, а виявлення проєкцій цих «подразників» в художніх творах письменника може привести до кращого розуміння авторського задуму.

Цікавою є замітка, присвячена роману «Нові російські люди» у журналі «Вітчизняні записки» М. Салтикова-Щедріна, який звинуватив письменника в тому, що той «ввів читача в оману», замість «нових людей» показавши гоголівські «свинячі рила» (Салтиков-Щедрін, 1870: 47). Створена в гострому сатиричному ключі рецензія не відзначила у творі жодних достоїнств, запевняючи публіку в безглуздість самого звернення до роману. Спробу проаналізувати взаємодію історіографічного та художнього методів Д. Мордовця вперше було вжито М. Михайловським у статті «Центробіжні та доцентрові сили п. Мордовця» (1897), присвяченій виходу двотомника «Історичні пропілеї» (Михайловський, 1906: 669). Критик звернув увагу на протиріччя між художнім хистом Данила Мордовця та його ж прагненням зануритися у дослідження дій та причин історичних речей. Загалом, саме М. Михайловський вперше виділив присутність у творчому методі Мордовця двох різноспрямованих векторів – прагнення фік-

сації історичного факту в рамках наукової парадигми та узагальнення цих фактів за допомогою художніх засобів (Михайловський, 1878: 282).

Значна кількість статей носила достатньо різкі висловлювання на адресу творчості Д. Мордовця, зокрема у 1870-х рр. на сторінках журналу «Дело» під керівництвом Г. Благовітлова. Так, коментуючи монографію Д. Мордовця «Політичні рухи руського народу», С. Окрейц звинуватив історика у відсутності критичного ставлення до джерел. Публіцист назвав монографію «історичною недомовленістю», пояснюючи це тим, що у Мордовця, не було власного світогляду (Окрейц, 1869: 106). Рецензент відділу сучасної літератури «Дела» М. Бажин досить негативно оцінив повість «Наносна біда», зауваживши, що у творі відсутня характеристика, притаманна натурі автора, «жодного теплого, щирого слова» (Бажин, 1879: 80).

Натомість редактор С. Шашков, у статті «Історики-романісти та історики-журналісти», присвяченій романам Д. Мордовця «Цар і гетьман» та «Дванадцятий рік», звинуватив автора в недостовірності фактів, указаних у творі, зазначивши, що сам Мордовець є невдахою та продажним роботягою, який пише будь-що заради коштів. До того ж С. Шашков висміяв життєві труднощі літератора, у зв'язку з вимушеною відставкою у Саратові та переїздом до Санкт-Петербурга (Шашков, 1879: 265).

Літературний критик М. Шелгунов піддавав критиці роботи Д. Мордовця. Так, М. Шелгунов неодноразово зауважував, що Д. Мордовець не зважає на суспільні точки зору та пише однією бік романи, лише, використовуючи свої погляди. Зокрема, він зазначав, що без залучення політичних чи суспільних точок зору, неможливо написати історичний роман (Шелгунов, 1880: 55). Історіософський напрямок роману М. Шелгунов визначив як «слов'янський», вважаючи при цьому, що він був нав'язаний Мордовцю романом Л. Толстого «Війна та мир», тоді як, на його думку, варто було замість слов'янського пояснення скористатися європейським» (Устинов, 2014: 163). Проте, у відгуку на романи «Соловецьке сидіння» та «Великий розкол» М. Шелгунов підкреслив актуальність об'єднуючої обидва твори теми розколу (Шелгунов, 1880: 889).

У 1875 році після виходу статті «Друк у провінції», яка викликала широкий резонанс серед літераторів, виникла дискусія про культурну самостійність та соціально-економічний розвиток провінцій. Зокрема один із основних опонентів Д. Мордовця – О. Гацинський, земський діяч та секретар статистичного відділу, зауважив, що

полеміка пана Мордовця була не просто неприйнятною, а навіть ворожою по відношенню до земств та чиновників, працюючих у них. Проте, дана думка адресувалась виключно творчій складовій характеру Д. Мордовця. У своїх подальших нарисах, О. Гацинський напише, що попри всі недомовки на літературному поприщі, він вважав Данила Лукича людиною високих моральних якостей (Гацинський, 1876: 511). Фактично, О. Гацинський виступав, щоб Д. Мордовець змінив свої погляди щодо відносин провінцій та центральної влади.

Паралельно виходять статті у газеті «Тиждень»: «Один із російських централістів», «Майбутнє провінційного друку», «Два слова про Мордовцева», «Крайність провінціалізму», адресовані Д. Мордовцю та його твердженням, проголошеним у статтях. Зокрема, деякі літератори намагалися не обмежуватися обговоренням лише творів Д. Мордовця, а й зачепити його особисті погляди (Момот, 1984: 194). Так, почали активно з'являтися ідеї про нібито українофільство Мордовця, про його політичну заангажованість. Загалом, в наукові кола просочується ідея, що Д. Мордовець немає власних поглядів, а піддається суспільним тенденціям.

У 1881 році публікується стаття М. Суботіна «Історик-белетрист», приурочена до виходу роману «Великий розкол» Д. Мордовця (Суботін, 1881: 197). Так, М. Суботін заявляє, що Данило Лукич подає не всі факти достовірно, таким чином, паплюжачи історію розколу, а саме його передумови. При цьому автор акцентує увагу на тому, що Мордовець неправильно трактував ідею виникнення одної державної церкви, а також піддає критиці риси головних персонажів, зокрема протопопа Авакума.

Висновки. Широкий спектр інтересів Д. Мордовця зумовив використання ним у своїй творчості різних публіцистичних жанрів: історичних нарисів, рецензій, спогадів, сатири, у яких Д. Мордовець не просто описував чи констатував факти, а роз'яснював, переконував, полемізував чи гостро викривав соціальну несправедливість. Відповіддю на його роботи стала численна критика як прижиттєва, так і після смерті автора. Критика на адресу Данила Лукича була досить різноманітною, адже деякі колеги-публіцисти розвивали його ідеї і підтримували думки митця, натомість значна частина науковців знаходила в працях Д. Мордовця антагонізми й активно розвивала дану тематику. Полеміка Д. Мордовця завжди продукувала появу нових обговорень серед наукового середовища. Іноді літератори не

обмежувалися виключно висловлюванням щодо наукової роботи Д. Мордовця, а й зачіпали саму постать митця, його сім'ю та оточення. Критичні матеріали дають можливість дослідити різні думки стосовно особистості Д. Мордовця, його поглядів та літературних смаків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бажин Н. Ф. Наносная беда: историческая повесть Д. Л. Мордовцева. *Дело*. М: Наука. 1879. № 6. С. 80–87.
2. Буренин В. Два слова об историческом романе на отечественной почве. Санкт-Петербург: Новое время. 1879. № 1161. С. 2–3.
3. Гатцук А. О малорусском литературном сборнике Д. Мордовцева. *Московские ведомости*. 1859. № 59.
4. Гациский А.С. Письмо Д. Л. Мордовцеву. М: Неделя. 1876. № 15. С. 511–512.
5. Михайловский Н. К. Центробежные и центростремительные силы г. Мордовцева. СПб. 1906. Т. 6. 675 с.
6. Михайловский Н. К. Романическая история. Идеалисты и реалисты Д. Л. Мордовцева. *Отечественные записки*. СПб. 1878. № 10. С. 269–290.
7. Момот В. Д. Л. Мордовцев – писатель-демократ. Москва: МГПИ. 1984. 240 с.
8. Мордовцев Д. Л. Политические движения русского народа. *Неделя*. СПб. 1871. Т. 1. С. 7.
9. Окрейц С. С. Журналистика 1869 года. О романе Д. Мордовцева «Знаменья времени». *Дело*. 1869. С. 104–112.
10. Салтыков-Щедрин М. Е. Новые русские люди. Роман Д. Мордовцева. *Отечественные записки*. 1870. № 7. С. 46–49.
11. Сорочан А. «Квазиисторический роман» в русской литературе XIX века. Д. Л. Мордовцев: монография. Тверь: Марина, 2007. 222 с.
12. Стороженко Н. О малорусском литературном сборнике (1859). *Отечественные записки*. 1859. №9.
13. Субботин Н. А. Историк-беллетрист. *Русский вестник*. 1881. Т. 153. С. 149–216.
14. Устинов А. Творчество Д. Л. Мордовцева в русской критике 1850-х – 1900-х годов. *Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова*. 2014. № 1. С. 159–164.
15. Шашков С. С. Историки – романисты и историки – журналисты. *Дело*. 1879. № 12. С. 252–273.
16. Шелгунов Н. В. Двенадцатый год: исторический роман в 3-х частях. *Дело*. 1880. № 10. С. 53–63.
17. Шелгунов Н. В. Соловецкое сиденье: историческая повесть из времен начала раскола на Руси, Д. Мордовцева. *Дело*. М: Полиздат. 1880. С. 873–892.

REFERENCES

1. Bazhin N. F. Nanosnaya beda: istoricheskaya povest D. L. Mordovtseva [Alluvial trouble: a historical story by D. L. Mordovtsev]. *Delo*. M: Nauka. 1879. № 6. pp. 80–87 [in Russian].
2. Burenin V. Dva slova ob ystorycheskom romane na otechestvennoy pochve [Two Words about a Domestic Historical Novel]. *Sankt-Peterburh: Novoe vremia*. 1879. № 1161. pp. 2–3 [in Russian].
3. Gatsuk A. O malorusskom lyteraturnom sbornyke D. Mordovtseva [On the Little Russian Literary Collection of D. Mordovtsev]. *Moskovskye vedomosti*. 1859. 59. [in Russian].
4. Hatsyskyi A. S. Pysmo D. L. Mordovtsevu [Letter to D. L. Mordovtsev]. M: Nedelia. 1876. № 15. pp. 511–512 [in Russian].
5. Mykhailovskyi N. K. Tsentrobezhnye y tsentrostremytelnye sylu h. Mordovtseva [Centrifugal and centripetal forces of Mordovtsev]. SPb. 1906. T. 6. 675 p. [in Russian].
6. Mykhailovskyi N. K. Romanycheskaia ystoriya. Ydealistu y realystu D. L. Mordovtseva [Romance history. Idealists and realists D. L. Mordovtseva] *Otechestvennye zapysky*. SPb. 1878. № 10. pp. 269–290 [in Russian].
7. Momot V. D. L. Mordovtsev – pysatel-demokrat [D. L. Mordovtsev – Democrat Writer]. Moskva: MHPY. 1984. 240 p. [in Russian].
8. Mordovtsev D. Polytycheskye dvyzheniya russkoho naroda [Political movements of the Russian people]. *Nedelya*. SPb. 1871. p. 7 [in Russian].
9. Okreys S. S. Zhurnalistika 1869 goda. O romane D. Mordovtseva «Znamenya vremeni» [Journalism 1869. About D. Mordovtsev's novel «Signs of the Times»]. *Delo*. 1869. pp. 104–112 [in Russian].
10. Saltyikov-Schedrin M. E. Novyie russkie lyudi. Roman D. Mordovtseva [New Russian people. Roman D. Mordovtseva] *Otechestvennye zapiski*. 1870. № 7. pp. 46–49 [in Russian].
11. Sorochan A. «Kvaziistoricheskiy roman» v russkoy literature XIX veka. D. L. Mordovtsev: monografiya [«Quasi-historical Novel» in Russian Literature of the 19th Century. D. L. Mordovtsev: A Monograph]. Tver: Marina. 2007. 222 p. [in Russian].
12. Storozhenko N. O malorusskom literaturnom sbornike (1859) [About Little Russian Literary Collection (1859)]. *Otechestvennye zapiski*. 1859. № 9. [in Russian].
13. Subbotin N. A. Istorik-belletrist [Historian-fiction writer]. *Russkiy vestnik*. 1881. T. 153. pp. 149–216 [in Russian].
14. Ustinov A. Tvorchestvo D. L. Mordovtseva v russkoy kritike 1850 h –1900 h godov [Legacy of D. L. Mordovtsev in Russian Criticism of the 1850's –1900's]. *Vestnik KGU im. N. A. Nekrasova*. 2014. 1. pp. 159–164 [in Russian].
15. Shashkov S. S. Istoriki – romanisty i istoriki – zhurnalisty [Historians-novelists and historians – journalists]. *Delo*. 1879. № 12. pp. 252–273 [in Russian].
16. Shelgunov N. V. Dvenadtsatyy god: istoricheskiy roman v 3-h chastyah [Year 12: a historical novel in 3 parts]. *Delo*. 1880. № 10. pp. 53–63 [in Russian].
17. Shelgunov N. V. Solovetskoe sidene: istoricheskaya povest iz vremen nachala raskola na Rusi, D. Mordovtseva [Solovetsky seat: a historical story from the time of the beginning of the split in Rus', D. Mordovtseva]. *Delo*. M: Polizdat. 1880. pp. 873–892 [in Russian].